

ПАРОНІМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ГІРНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Колган О., 2006

Стаття продовжує цикл публікацій автора з лексико-семантичних основ української гірничої термінології. У ній розглянуто питання паронімії цієї галузі, шляхів її творення та способи розрізнення термінів-паронімів у термінології гірничої справи.

The present article is one of series of articles of this author about lexical-semantic basis of Ukrainian mining terms. The subject of paronymy of this branch is studied in it as well as the ways of its forming and means of differentiating terms-paronyms among mining terms.

Вивчення науково-технічної термінології за період кін. ХХ – поч. ХХІ ст. – одна з найактуальніших справ в українському термінознавстві. За останнє десятиліття з цієї проблеми з'явилася велика кількість наукових праць, присвячених вивченню окремих галузей термінології. Активно й плідно з'ясовують цю справу у своїх працях А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько, Л. О. Симоненко, Е. І. Огар, Н. Ф. Непийвода, Н. І. Коцюба, Н. І. Овчаренко та інші.

Щодо гірничої лексики, то тут ще багато чого не досліджено. Цієї проблеми торкались такі мовознавці, як С. І. Іванищев, Л. К. Лазарева, О. К. Саматова, Н. А. Буре та інші, проте їх праці присвячені гірничій термінології російської мови. В українському мовознавстві мало уваги приділено гірничій термінології. У ХХІ ст. справу етапів становлення і подальшого розвитку та упорядкування української науково-технічної термінології в гірництві розглянуто лише в низці статей колективу авторів: Ю. П. Яценка, В. С. Білецького, І. Г. Манця, А. П. Загнітка.

На жаль, лексико-семантичні основи української гірничої термінології сучасні лінгвісти досліджують рідше. Так, автори підручника «Українське термінознавство» підкреслюють, що «до найскладніших і найменш досліджених аспектів синхронного дослідження термінів належить питання їх системної організації на рівні лексико-семантичної парадигматики» [6, с. 179], а В. П. Даниленко зазначає, що «аналіз лексики загальнолітературної мови передбачає в основному наступні аспекти: 1) дослідження лексики з точки зору семантичних процесів (полісемія, омонімія, синонімія, антонімія і деякі інші), 2) дослідження джерел формування лексики, 3) експресивно-стилістичний аспект», наголошуючи, «якщо відразу ж відмовитись від третього, експресивно-стилістичного аспекту як непридатного для термінології, то спостереження перших двох на матеріалі термінології видається дуже цікавим» [3, с. 11].

Актуальність дослідження проблеми зумовлена необхідністю вивчення лексико-семантичного аспекту малодослідженої верстви української гірничої термінології.

Тому метою нашої статті є аналіз малодослідженої в українському мовознавстві галузевої термінології гірничої справи, зокрема паронімів.

Досягнення мети уможливиться розв'язанням низки завдань:

- 1) виявити паронімічні пари у термінології гірничої справи;
- 2) з'ясувати шляхи їх творення;
- 3) визначити способи розрізнення значення паронімів.

Відповідно до мети і завдань дослідження в роботі застосовуються описовий, порівняльно-історичний методи, що найповніше сприяє вивченню паронімів, які є одним з видів еквіполентних мовленнєвих опозицій, що привертають до себе увагу дослідників.

«Пароніми (від грец. *para* – біля, коло, поруч і *oputa* – слово, ім'я) – слова, близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значенням» [7, с. 13]. Говорячи про паронімічне значення слова, В. С. Ващенко доводить, що воно «співвідноситься з іншим за ознакою близької з ним зовнішньої форми вияву. Утворюються значеннєві пари, пов'язані певними асоціаціями на основі того, що структурне оформлення їх схоже, а відмінне лише в деталях. Паронімічне значення може поплутуватись або ототожнюватись із своїм відповідником саме за такою близькістю в оформленні, і через те його треба, як самостійну й відмінну одиницю, відмежовувати від співвідносного в процесі використання» [1, с. 34]. Пари слів, що служать носіями значень такого типу, і є пароніми, наприклад: *гірницький* – який стосується гірника, пов'язаний з ним (СПУМ, с. 50) – *гірничий* – пов'язаний з вивченням, видобутком і використанням корисних копалин (СПУМ, с. 51); *деревинний* – який стосується деревини як матеріалу (СПУМ, с. 59) – *деревний* – який стосується дерева як багаторічної рослини, який добувають з дерева; який живе на (в) деревах (СПУМ, с. 59) – *дерев'яний* – 1. Зроблений з дерева. 2. (перен.) Позбавлений руху, емоцій, невиразний (СПУМ, с. 59) – *дерев'янистий* – чимось схожий на дерево (переважно твердістю) (СПУМ, с. 59); *андезин* – мінерал класу силікатів, білого або сіруватого кольорів зі скляним блиском. Проміжний член ряду плагіоклазів. Використовують для виготовлення кислототривких керамічних виробів (ТГС, с. 23) – *андезит* – кайнотипна гірська порода темно-сірого, або майже чорного кольору, порфірової структури, ефузивний аналог діориту. Складається переважно з плагіоклазу з домішкою амфіболу, авгіту, ромбічного піроксену та ін. В Україні є на Закарпатті та у Приазов'ї. Будівельний камінь, кислотривкий матеріал (ТГС, с. 24); *грейдер* – машина, якою планують і профілюють земляні насипи, переміщують і розрівнюють ґрунт, дорожнобудівельні матеріали тощо (ТГС, с. 106) – *грейфер* – широкозахватний пристрій, навішуваний на вантажопідйомні машини й екскаватори (ТГС, с. 106) тощо.

Досліджуючи явище паронімії, О.В.Вишнякова доходить висновку про те, що «пароніми – явище системне, у тому розумінні, що воно реалізується на цьому відрізьку часу існування мови» [2, с. 62]. Ці лексичні одиниці є «об'єктивним наслідком мовної еволюції, одне з кіл, що утворює лексику» [2, с. 62].

В.С. Ващенко зазначає, що пароніми мають різні шляхи утворення, а саме: «а) на основі спільності кореня» [1, с. 35] (*ізоляторний* – який виготовляє ізолятори (СПУМ, с. 88) – *ізоляційний* – який стосується ізоляції, пов'язаний з нею (СПУМ, с. 88); *паливо* – горюча тверда, рідка або газоподібна речовина (дрова, вугілля, нафта, газ і т.ін), яка служить джерелом теплової енергії, тепла (СПУМ, с. 137) – *пальне* – паливо для двигунів внутрішнього згоряння (бензин, солярка тощо) (СПУМ, с. 137); «б) унаслідок відсутності в одному із слів одного-двох звуків, наявних в іншому слові» [1, с. 35] (*таль* – підвісний пристрій для піднімання вантажів на порівняно невелику висоту (ТГС, с. 352) – *тальк* – силікат шаруватої будови. Поширений мінерал (ТГС, с. 352); *гейзери* – гарячі джерела, що періодично фонтанують. Поширені в районах сучасного і недавнього вулканізму (ТГС, с. 101) – *гейзерит* – 1) осадова гірська порода, що утворюється внаслідок кремнезему з гейзерів та інших гарячих джерел. 2) Мінерал, натічний опал білого або сіруватого кольору (ТГС, с. 101); в) внаслідок зміни одного звука на інший: *шахта* – 1) Гірниче підприємство, де видобувають корисні копалини підземним способом. Включає споруди на поверхні (підйомні установки, копри, вентиляційні пристрої і компресорні станції тощо) і підземні гірничі виробки. 2) Вертикальна подовжена порожнина в деяких спорудах і пристроях, напр., печах, ліфтах (ТГС, с. 404) – *шихта* – 1) Суміш вихідних матеріалів (руда, флюси, кокс, вугілля тощо), призначених для переробки в металургійних, хімічних та інших агрегаціях. 2) Кам'яновугільна Ш. – суміш різного вугілля для одержання коксу (ТГС, с. 404); *галіт* – осадова гірська порода, що складається в основному з мінералу галіту. Використовують у харчовій промисловості. Інша назва – кам'яна сіль. В Україні є декілька родовищ Г., зокрема на Донбасі (ТГС, с. 74) – *галій* – хімічний елемент III групи періодичної системи (ТГС, с. 74).

На думку Е. В. Кузнецової щодо формального плану схожості паронімів, то вона «представлена єдиною кореневою морфемою, а різниця – афіксальними морфемами. У своєму значенні пароніми зазвичай містять у собі спільні семи, співвіднесені з кореневою морфемою» [5, с. 65], наприклад: *газовий* – який стосується газу; діє за допомогою газу чи пов'язаний із його добуванням (СПУМ, с. 48) – *газований* – насичений газом (СПУМ, 49); *механізований* – оснащений машинами та механізмами, пов'язаний із застосуванням машин та механізмів (СПУМ, с. 117) – *механічний* – 1) Пов'язаний з процесами та явищами, які вивчає механіка. 2) Пов'язаний з дією механізмів, їх виготовленням, ремонтом. 3) Який виконується несвідомо, автоматично, машинально (СПУМ, с. 118).

За схожістю вимови слова-пароніми наближаються до омонімічних слів. Однак відрізняються від останніх наступними ознаками. По-перше, пароніми мають різне написання. Пор., *ківш* – посудина для зачерпування, розливання чогось окремо чи в складі механізму (СПУМ, с. 95) – *кіш* – великий кошик для зберігання зерна, борошна, ловлі риби, пристрій у млині, віялці для засипання зерна (СПУМ, с. 96); *опал* – мінерал класу силікатів. В Україні є в межах Українського щита та Закарпаття. Типовий твердий гідро гель, утворений з аморфізованої суміші двооксиду кремнію та молекулярної води (ТГС, с. 242) – *опак* – сорт білої глини, що її використовують для виготовлення посуду (ТГС, с. 242) – (пароніми), а *кар'єр¹* – гірниче підприємство по видобутку корисних копалин відкритим способом (ТГС, с. 163); *кар'єр²* – 1) Прискорений галоп, найшвидший біг коня; чвал. 2). у знач. присл. кар'єром, рідко. Те саме, що учвал; чвалом, навскоки (СУМ, III, с. 105) – (омоніми). По-друге, паронімічні слова ніколи не мають повного збігу у вимові, пор.: *рідкий* – 1) Який перебуває у стані рідини; позбавлений достатнього вмісту чого-небудь у якійсь рідині, розріджений. 2) Такий, в якому складники розміщені нещільно або неблизько одна від одної, на зазначеній віддалі (СПУМ, с. 159) – *рідкісний* – незвичайний, який буває, трапляється дуже рідко (СПУМ, 159); *шліх* – сукупність важких, стійких щодо вивітрювання мінералів, яку одержують при промиванні різних розсипищ (ТГС, с. 407) – *шліф* – відшліфована з обох боків тонка платівка мінералу або гірської породи для дослідження під мікроскопом (ТГС, 407) – паронімічні й омонімічні – *лава¹* – 1) У гірничій справі – підземна гірнична виробка із суцільним вибоєм, де видобувають корисні копалини; (ТГС, 196). 2) У геології – природний силікатний розплав глибинних мас, що виливається на поверхню з тріщин у земній корі або з кратерів вулканів. (ТГС, 196); *лава²* – дошка (або кілька дощочок) на стояках (іноді – прикріплена до стіни), на яку сідають або кладуть, ставлять що-небудь; ослін (СУМ, IV, с. 428); *лава³* – 1) Спосіб шикуння, коли люди стоять один біля одного в лінію; шеренга, ряд. 2) Бойовий лад у війську (переважно кінноті), розгорнений для атаки. 3) перев. мн. Сукупність осіб, об'єднаних певними стосунками, організацією тощо. 4) У феодальній Польщі й на Україні до середини XIXст. – колегія суддів, що розглядала кримінальні справи (СУМ, IV, с. 429). Співставлення паронімів із синонімами, омонімами й антонімами переконує в тому, що компоненти лексичної пари паронімів співвіднесені між собою як паралельні одиниці, що розрізняються за змістом, так і за формою за рахунок їх співзвучності або значення окремих морфем. Кожному з компонентів паронімічної пари «властива функціональна самостійність, компонент може мати свої синоніми й антоніми, а тому здатен виступати у мовленні, не будучи заміненим своїм компонентом. При взаємозаміні компонентів пари паронімів (частіше помилкової) висловлення, хоча й не втрачає змісту, але стає віднесеним до іншої денотативної ситуації. Сутність явища паронімії може бути зведена до функціонально-звукової паралельності лексичних одиниць. Ґрунтується це на тому, що в певний період кожен компонент пари в силу характерної для сучасного слововживання сполучуваності виконує свою функціонально-стилістичну роль: смислорозрізнавальну, ідеографічну, або уточнюючу, що служить для диференціації значень компонентів кожної пари паронімів» [2, с. 53–54].

Паронімічні значення окреслюються на тлі контекстуального оточення тих слів, які служать носіями. Отже, і витлумачувати їх треба в зіставленні, як парні одиниці, кожна з яких виступає

самостійно в процесі мовлення. У складних випадках слововживання, пов'язаних з паронімічним значенням, можна керуватись відомостями зі «Словника», як от у словникових статтях, напр., *волога* – власне вода, що міститься в речовині, напр., мінералі в його природному стані і не відділяється від його частинок без прикладення зовнішніх зусиль» (ГЕС, I, с. 148) – *вологість* – 1) У гірській породі – міра насиченості її водою. 2) В. повітря та інших газів – вміст у них парів води. Розрізняють абсолютну та відносну В. (ТГС, с. 66); *економічний* – прикм. до економіка (СУМ, II, с. 458) – *економний* – який сприяє економії (СУМ, II, с. 459); *покрив* – верхній шар, який покриває що-небудь (СУМ, VII, с. 43) – *покриття* – дія за значенням покрити (СУМ, VII, с. 49) і т.д.

Не дивлячись на те, що помилкове змішування паронімічних слів спостерігається нерідко, саме явище паронімії – досить закономірне. Нові терміни-пароніми виникають в українській мові постійно. Цьому сприяє «активно діючий у мові закон аналогії, а також специфіка авторського використання подібно звучних слів» [8, с. 105]. Пароніми – характерне явище у правильній, суворо унормованій мові, як і інші компоненти термінологічного ряду, що в процесі комунікації використовуються достатньо часто. Наведені вище пари не тільки потенційно, але й реально змішуються в мовленні людей, які недостатньо добре володіють мовою.

Отже, українській гірничій термінології також властиве явище паронімії, як і всій сучасній лексичній системі української мови з притаманними їм ознаками. Наведені приклади свідчать про великі можливості сучасної гірничої термінології для чіткого й однозначного тлумачення паронімів, і правильне їх вживання, без сумніву, сприяє точному розумінню суті процесів та явищ паронімії.

У перспективі дослідження – подальше вивчення лексико-семантичного аспекту української гірничої термінології.

ГЕС – Гірничий енциклопедичний словник: В 2 т. / За заг. ред. В. С. Білецького. – Донецьк: Східний видавничий дім. – Т. 1. – 515 с.; Т. 2. – 632 с.; ТГС – Тлумачний гірничий словник / В. С. Білецький та ін. – Донецьк: ДДТУ, 1998. – 446 с.; СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – 552 с.; 1972. – Т. 3. – 744 с.; 1973. – Т. 4. – 840 с.; 1976. – Т. 7. – 724 с.; СПУМ – Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. – К.: Рад.шк., 1986. – 222 с.

1. Ващенко В. С. Українська лексикологія: Семантико-стилістична типологія слів. Посібник для студентів-філологів. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1979. – 124 с. 2. Вишнякова О. В. Паронимия как языковое явление // *Вопр. языкознания*. – 1981. – № 2 – С. 53–62 3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с. 4. Довідник з культури мови: Посібник / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Н. М. Сологуб та ін.; За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Вища шк., 2005. – 399 с. 5. Кузнєцова Э. В. Лексикология русского языка: Учеб. пособие для филол. фак. ун-тов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 216 с. 6. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с. 7. Українська мова: Словник-довідник. – Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 1998. – 144 с. 8. Фомина М. И. Современный русский язык. Лексикология: Учебник для ин-тов и ф-тов иностр. яз. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. школа, 1983. – 335 с.